

การศึกษาเขตสังฆาวาส ในวัดพระพุทธศาสนาที่ทรงสร้าง ในรัชสมัย
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 เพื่อการอนุรักษ์
เขตสังฆาวาสวัดมกุฏกษัตริยารามราชวรวิหาร

นาย สุรยุทธ์ วิริยะดำรงค์

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาสถาปัตยกรรม ภาควิชาสถาปัตยกรรม

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2548

ISBN 974-53-2615-1

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

A STUDY ON MONK'S RESIDENCE IN THE REIGN OF KING RAMA IV
FOR THE RESTORATION OF MONK'S RESIDENCE IN
WAT MAKUTKASATRIYARAM RATCHAWORAWIHAN

Mr.Surayoot Wiryadamrong

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of **Master of Architecture** Program in Architecture

Department of Architecture

Faculty of Architecture

Chulalongkorn University

Academic Year 2005

ISBN 974-53-2615-1

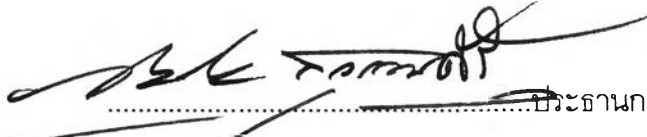
481586

หัวข้อวิทยานิพนธ์ การศึกษาเขตสังฆาวาส ในวัดพระพุทธศาสนาที่ทรงสร้าง ในรัชสมัย
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 เพื่อการอนุรักษ์
เขตสังฆาวาสวัดมกุฏกษัตริยารามราชวรวิหาร
โดย นาย สุรยุทธ วิริยะดำรงค์
สาขาวิชา สถาปัตยกรรม
อาจารย์ที่ปรึกษา อาจารย์ เผ่า สุวรรณศักดิ์ศรี
อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม อาจารย์ ประชา แสงสายัณห์

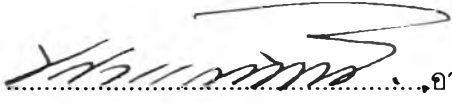
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็น
ส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาโท

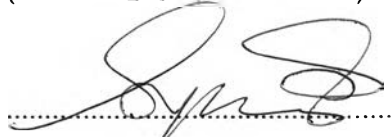

.....คณบดีคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
(รองศาสตราจารย์ เลอสม สถาปิตานนท์)

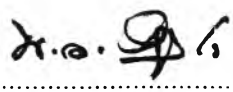
คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

.....ประธานกรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร. ภิญญู สุวรรณศิริ)

.....อาจารย์ที่ปรึกษา
(อาจารย์ เผ่า สุวรรณศักดิ์ศรี)

.....อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม
(อาจารย์ ประชา แสงสายัณห์)

.....กรรมการ
(ศาสตราจารย์ ไชแสง ศุขะวัฒน์)

.....กรรมการ
(นาวาอากาศเอก อวุธ เงินชุกลิน)

สุรยุทธ วิริยะดำรงค์ : การศึกษาเขตสังฆาวาส ในวัดพระพุทธศาสนาที่ทรงสร้าง ในรัชสมัย
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 เพื่อการอนุรักษ์เขตสังฆาวาส วัดมกุฏกษัตริยาราม
ราชวรวิหาร. (A STUDY ON MONK'S RESIDENCE IN THE REIGN OF KING RAMA IV FOR
THE RESTORATION OF MONK'S RESIDENCE IN WAT MAKUTKASATRIYARAM
RATCHAWORAWIHAN) อ. ที่ปรึกษา : อ.เผ่า สุวรรณศักดิ์ศรี, อ. ที่ปรึกษาร่วม : อ.ประชา
แสงสายัณห์, 356 หน้า. ISBN 974-53-2615-1

เขตสังฆาวาส ถือเป็นส่วนสำคัญของพระอาราม ด้วยต้องใช้เป็นสถานที่อยู่อาศัยศึกษาเล่าเรียน ของ
พระสงฆ์ และในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 พระองค์ทรงปฏิรูปการ
พระพุทธศาสนาตั้งแต่ขณะยังทรงผนวช โดยเฉพาะการที่พระองค์ได้ทรงเป็นองค์สถาปนารมณมุตตินิกาย และ
เมื่อเสด็จขึ้นครองราชสมบัติได้ทรงประกอบพระราชกรณียกิจนานัปการด้านการพระพุทธศาสนา ทรงสร้างและ
บูรณะปฏิสังขรณ์พระอารามเป็นจำนวนมาก

วัตถุประสงค์ของการศึกษาวิจัย เพื่อศึกษาถึงมูลเหตุความเป็นมาและพัฒนาการ รูปแบบและ
องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมในเขตสังฆาวาสของ พระอารามที่ทรงสร้างและบูรณะปฏิสังขรณ์ โดย
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งมีระเบียบแบบแผนและศิลปกรรมที่แตกต่างไปจากงาน
สถาปัตยกรรมในรัชกาลก่อนหน้า การดำเนินงานศึกษานี้ได้ใช้ระเบียบวิธีการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ และการ
สำรวจ รั้งวัดรวบรวมข้อมูลจากอาคารโบราณสถานในพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับพระบาทสมเด็จพระจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัว วิเคราะห์ข้อมูลสู่การพิจารณาสรุปผลด้านคุณค่าทางสถาปัตยกรรม

จากการศึกษาพบว่าการที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงผนวชอยู่เป็นระยะเวลา
ยาวนาน และได้ทรงปฏิรูปการพระพุทธศาสนา ทำให้การสร้างสรรคอาคารสถาปัตยกรรมทางพระพุทธศาสนา
ในรัชสมัยของพระองค์ มีการให้นัยความสำคัญกับความถูกต้อง สมควรแก่ข้อกำหนดกฎระเบียบ และยัง
สอดคล้องกับขนบธรรมเนียมที่ดั้งเดิมที่สืบทอดมาจากอดีต และที่สำคัญที่สุดคือไม่ขัดต่อพระธรรมวินัยซึ่งได้มี
การสืบค้นชำระเพิ่มเติมในขณะที่พระองค์ยังทรงผนวช ด้านรูปแบบศิลปสถาปัตยกรรมได้ทรงอนุรักษ์รูปแบบ
สถาปัตยกรรมที่มีมาในอดีตของประเทศ ตลอดจนรื้อฟื้นธรรมเนียมที่เคยปฏิบัติในครั้งพุทธกาลโดยเฉพาะการ
กำหนดเขตสีมา ซึ่งเป็นประเด็นที่ทรงให้ความสำคัญอย่างยิ่งวด ในด้านองค์ประกอบของอาคารเสนาสนะ
ต่างๆ ได้มีการพัฒนาด้านรูปแบบโดยเฉพาะรูปแบบที่เลียนอย่างศิลปกรรมตะวันตก ซึ่งในรัชสมัยของพระองค์ได้
มีการติดต่อสัมพันธ์กับชาติตะวันตกเป็นจำนวนมาก จึงมีการรับถ่ายทอดศิลปะวิทยาการของชาติเหล่านั้นสู่
ประเทศไทย

ภาควิชา.....สถาปัตยกรรมศาสตร์.....ลายมือชื่อนิสิต.....
สาขาวิชา.....สถาปัตยกรรม.....ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา.....
ปีการศึกษา...2548.....ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาร่วม.....

457 42177 25 : MAJOR ARCHITECTURE

KEY WORD: MONK'S RESIDENCE/ KING RAMA IV / RESTORATION / WAT MAKUTKASATRIYARAM

SURAYOOT WIRIYADAMRONG : A STUDY ON MONK'S RESIDENCE IN THE REIGN OF KING RAMA IV FOR THE RESTORATION OF MONK'S RESIDENCE IN WAT

MAKUTKASATRIYARAM RATCHAWORAWIHAN . THESIS ADVISOR :

PAO SUWANNASAKSRI, THESIS CO-ADVISOR : PRACHA SANGSAYAN , 356 pp.

ISBN: 974-53-2615-1

The monks' residence, the area where monks live and study, is an important part of the temple. In the reign of Phrabatsomdej Phra Chomkloachaoyuhua, or King Rama IV, the King diligently strived for the reformation of Buddhism since he was ordained as a monk. His most remarkable achievement of that period was the establishment of the Dhammayuttika Nikaya sect. After accession to the throne, he continued his numerous activities concerning on Buddhism, which included buildings,the reconstruction and restoration of several temples.

The objective of this study is to investigate the rationale and development, architectural characteristics and elements in the monks' residences of the temples built, reconstructed and restored by order of King Rama IV, which differed from those belonging to the previous reigns. The study follows the historical study system as well as survey and data collection from Buddhist architecture relating to King Rama IV. The information and data collected was analyzed to obtain a conclusion on architectural values.

The results of the study indicate that, according to King Rama IV's long period in the monkhood and his work in reforming Buddhism, Buddhist architecture created in his reign emphasizes an accuracy and appropriateness based on rules and long-held traditions, and, most importantly, the Dhamma Vinaya (Buddhist doctrines), which were investigated and verified while he was a monk. As for architectural features, he conserved traditional Thai styles as well as revitalizing the ancient Buddhist traditions, i.e. the determination of Sema boundary, which was the most significant aspect that he emphasized. The elements of buildings and structures in the temple precinct were characteristically developed, especially those influenced by Western art initiated by contact with Western nations which thrived during his reign with Western art and technology being transferred to Thailand as a consequence.

Department.....Architecture.....Student's signature.....
Field of study.....Architecture.....Advisor's signature.....
Academic year.....2005.....Co-advisor's signature.....

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ก็ด้วยความอนุเคราะห์ช่วยเหลือจากบุคคลผู้มีพระคุณหลายท่าน ซึ่งผู้ศึกษาต้องขอกราบขอบพระคุณทุกๆ ท่านมาไว้ในที่นี้ด้วย ดังรายนามต่อไปนี้

ท่านเจ้าอาวาส และ พระอาจารย์ ณ พระอารามต่างๆที่ปรากฏ ในงานวิจัยและที่ได้ให้ข้อมูลประกอบการทำงานโดยตลอด

นายสมเจตน์ วิริยะดำรงค์ และ นางจัญฐมา วิริยะดำรงค์ บิดา - มารดา ของผู้ศึกษา ผู้ให้การสนับสนุนทุกด้านรวมถึงทุนทรัพย์ตลอดการศึกษา

คณาจารย์ในภาควิชาสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ ทุกท่านที่ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ โดยเฉพาะท่านคณาจารย์ในสาขาวิชาสถาปัตยกรรมไทยคือ

ศาสตราจารย์ หม่อมราชวงศ์ แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี, ศาสตราจารย์ ไชแสง ศุขะวัฒน์, รองศาสตราจารย์ ดร. ภิญโญ สุวรรณศิริ, อาจารย์ เผ่า สุวรรณศักดิ์ศรี, อาจารย์ ประชา แสงสายัณห์, อาจารย์สมใจ นิ่มเล็ก, นาวาอากาศเอก อารุณ เงินชุกลิน และทุกท่านที่ได้กรุณาอบรมสั่งสอนอย่างดียิ่งโดยตลอด

ผู้บังคับบัญชาทุกท่าน ในหน่วยงานต้นสังกัด คือที่สำนักโบราณคดี, สำนักสถาปัตยกรรม กรมศิลปากร ที่อนุญาตให้ผู้ศึกษาได้ลาศึกษา และเจ้าหน้าที่หน่วยงานราชการต่างๆ อาทิ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ สำนักหอสมุดแห่งชาติ ที่ได้อนุเคราะห์ให้ข้อมูลความรู้ต่างๆเพื่อประกอบการทำงาน

เพื่อนร่วมชั้นเรียนและมิตรสหายทุกท่านที่เป็นกำลังใจและช่วยเหลือ อนุเคราะห์สละเวลามาช่วยเหลือตลอดมา

และสุดท้ายขอขอบคุณผู้ที่สนใจในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ทุกท่าน ผู้ศึกษาหวังว่าจะเป็นส่วนหนึ่งในการเสริมสร้างความรู้ความเข้าใจต่องานสถาปัตยกรรมไทยและการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมให้กว้างขวางออกไป

ความบกพร่องที่เกิดมีขึ้นสิ่งหนึ่งสิ่งใดในการศึกษานี้ ผู้ศึกษา กราบขอประทานโทษมาไว้ ณ ที่นี้ด้วย

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญตาราง.....	ญ
สารบัญแผนผัง.....	ฎ
สารบัญภาพ.....	ฏ
สารบัญภาพลายเส้น.....	ธ
บทที่	
1. บทนำ.....	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของการศึกษา.....	1
1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา	1
1.3 ขอบเขตของการศึกษา	2
1.4 วิธีดำเนินการศึกษา	2
1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	3
1.6 นิยามคำสำคัญ.....	3
2. ความเป็นมาของพุทธศาสนสถานในประเทศไทย.....	5
2.1 สมัยแรกที่พระพุทธศาสนาเข้ามาสู่ดินแดนไทย ถึง สมัยทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ 10 -16).....	6
2.2 สมัยลพบุรี (พุทธศตวรรษที่ 16-18).....	7
2.3 สมัยสุโขทัย(ราวพุทธศตวรรษที่ 18 – 20).....	8
2.4 สมัยกรุงศรีอยุธยา (ระหว่าง พ.ศ. 1893 – 2310).....	8
2.5 สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นก่อนรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ระหว่าง พ.ศ. 2325-2394).....	9
2.5.1 ในสมัยรัชกาลที่ 1.....	9
2.5.2 ในสมัยรัชกาลที่ 2	10
2.5.3 ในสมัยรัชกาลที่ 3.....	10

บทที่	หน้า
3. พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ กับการพระพุทธศาสนา.....	12
3.1 พระราชประวัติ และพระราชกรณียะกิจที่เกี่ยวข้องกับการพระพุทธศาสนา ก่อนครองราชสมบัติ.....	12
3.1.1 ก่อนการก่อตั้งธรรมยุติกนิกาย.....	12
3.1.2 ช่วงก่อตั้งธรรมยุติกนิกาย.....	14
3.2 พระราชประวัติและพระราชกรณียะกิจที่เกี่ยวข้องกับการพระพุทธศาสนา ในระหว่างครองราชสมบัติ.....	22
3.2.1 การปกครองคณะสงฆ์.....	23
3.2.2 การส่งสมณะทูตไปลังกา.....	25
3.2.3 การเฝ้าด้วยพระสงฆ์มหานิกาย และ ธรรมยุติกนิกาย.....	26
3.2.4 พระอารามที่ทรงสร้าง และบูรณะปฏิสังขรณ์.....	27
3.2.5 รูปแบบสถาปัตยกรรม.....	29
3.3 การปฏิรูปพระศาสนาตามแนวพระราชดำริ.....	30
3.3.1 ด้านพระธรรมวินัย.....	30
3.3.2 ด้านสังฆกรรม.....	32
3.3.3 ด้านการกำหนดเขตสีมา.....	32
4. การศึกษาเขตสังฆาวาสพระอารามซึ่งเกี่ยวข้องกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.....	33
4.1 พระอารามที่เป็นที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขณะทรงผนวช.....	34
4.1.1 วัดมหาธาตุฯ.....	34
4.1.2 วัดราชาธิวาสฯ.....	41
4.1.3 วัดบวรนิเวศวิหารฯ.....	49
4.2 พระอารามที่ทรงสร้างเมื่อขณะทรงผนวช.....	64
4.2.1 วัดบรมนิวาสฯ(วัดบรมสุข).....	64
4.3 พระอารามที่ทรงสร้างเมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์สมบัติแล้ว.....	77
4.3.1 วัดโสมนัสวิหารฯ.....	77
4.3.2 วัดเทพวนารามฯ.....	109
4.3.3 วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมารามฯ.....	120
4.3.4 วัดมกุฏกษัตริยารามฯ.....	147
4.4 พระอารามที่ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์.....	168
4.4.1 วัดมหาสมณารามฯ.....	168
4.4.2 วัดกวีศารามฯ.....	178
4.4.3 วัดเสนาสนารามฯ.....	191

บทที่	หน้า
5. การวิเคราะห์ทางสถาปัตยกรรมเขตสังฆาวาส ของพระอารามที่ทรงสร้างและบูรณะปฏิสังขรณ์.....	203
5.1. แนวคิดในการกำหนดเขตสีมา และการวางผังบริเวณ	203
5.1.1 การใช้พัทธสีมาในพระอารามที่ทรงสร้างและบูรณะปฏิสังขรณ์.....	208
5.1.2 การใช้พัทธสีมาในพระอารามที่ทรงสร้างและบูรณะปฏิสังขรณ์.....	211
5.1.3 รูปแบบนิมิตสีมาและโบสีมาที่ใช้.....	214
5.1.4 การวางผังพระอารามและความสัมพันธ์กับแบบแผนสีมาที่ใช้.....	223
5.2 องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม ในเขตสังฆาวาส.....	235
5.2.1 การกำหนดจำนวนพระสงฆ์ในเขตสังฆาวาส.....	235
5.2.2 การกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างเขตสังฆาวาสและเขตพุทธาวาส.....	239
5.2.3 การกำหนดรูปแบบหมู่กุฏิในเขตสังฆาวาส.....	246
5.2.4 การกำหนดตำแหน่งกุฏิเจ้าอาวาสในพระอาราม.....	248
5.2.5 การวางผังอาคารและองค์ประกอบในหมู่กุฏิเจ้าอาวาส.....	251
5.2.6 การวิเคราะห์เปรียบเทียบอาคารกุฏิเจ้าอาวาส.....	253
5.2.7 การวางผังอาคารและองค์ประกอบในหมู่กุฏิพระทั่วไป.....	262
5.2.8 การวิเคราะห์เปรียบเทียบอาคารกุฏิพระทั่วไป.....	264
5.2.9 การวิเคราะห์ด้านโครงสร้าง.....	272
5.2.10 อาคารอื่นๆที่น่าสนใจ.....	273
6. ข้อเสนอแนะในการอนุรักษ์เขตสังฆาวาสวัดมกุฏกษัตริยารามราชวรวิหาร	277
6.1 ที่ตั้งโครงการ สภาพอดีต - ปัจจุบัน และปัญหา.....	277
6.1.1 สภาพที่ตั้งโครงการในอดีต	277
6.1.2 การสำรวจสภาพอาคารกุฏิและเสนาสนะในปัจจุบัน.....	285
6.1.3 ปัญหาที่เกิดขึ้นกับอาคารในเขตสังฆาวาสวัดมกุฏกษัตริยารามราชวรวิหาร	290
6.2 เกณฑ์ในการอนุรักษ์อาคาร ข้อกำหนด กฎระเบียบที่เกี่ยวข้อง.....	295
6.3 การใช้สอยในปัจจุบัน และรายละเอียดการออกแบบปรับปรุงเพื่อการอนุรักษ์.....	298
6.3.1 การใช้สอยในปัจจุบัน	298
6.3.2 รายละเอียดการออกแบบปรับปรุง	299
6.4 แนวความคิดในการอนุรักษ์.....	299
6.4.1 การพิจารณาด้านคุณค่าของอาคาร.....	299
6.4.2 การกำหนดแนวความคิด	304
6.5 การดำเนินการออกแบบ.....	309
7. บทสรุปและข้อเสนอแนะ.....	324
รายการอ้างอิง.....	328
ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์.....	333

สารบัญตาราง

หน้า

ตารางที่

1.	ขนาดวิสุงคามสีมา	210
2.	แสดงองค์ประกอบอาคารภายในหมู่กุฏิเจ้าอาวาส	252
3.	แสดงขนาดห้องเจ้าอาวาส	254
4.	เปรียบเทียบองค์ประกอบอาคารภายในหมู่กุฏิพระทั่วไป	263
5.	เปรียบเทียบผังพื้นกุฏิพระทั่วไป	265
6.	จำนวนพระสงฆ์ในแต่ละคณะ	298
7.	จำนวนเจ้าหน้าที่ใน฼าปนสถาน	298

สารบัญแผนผัง

แผนผังที่	หน้า
1. แสดงการปกครองคณะสงฆ์ในรัชกาลที่ 4	23
2. แผนที่บริเวณวัดมหาธาตุประมาณ ปี พ.ศ. 2464 และ ปีพ.ศ. 2440.....	34
3. ผังวัดมหาธาตุ.....	36
4. ผังบริเวณเขตพุทธาวาส.....	37
5. แผนที่เก่าวัดราชาธิวาสฯ ราวปี พ.ศ.2464.....	41
6. แผนที่เก่าวัดราชาธิวาสฯ ราวปี พ.ศ. 2450	41
7. ผังสันนิษฐานวัดราชาธิวาส	43
8. สันนิษฐานเขตพุทธาวาสเดิมประมาณสมัยรัชกาลที่ 4.....	44
9. ผังพระตำหนัก ในปัจจุบัน.....	48
10. แผนที่เก่าวัดบวรนิเวศฯ ราวปี พ.ศ.2464	49
11. แผนที่เก่าวัดบวรนิเวศฯ ราวปี พ.ศ. 2440	49
12. ผังสันนิษฐานวัดบวรนิเวศวิหาร	52
13. แสดงอาคารสำคัญในเขตพุทธาวาส.....	53
14. ผังสันนิษฐานเขตสังฆาวาสวัดบวรนิเวศ.....	54
15. แสดงแบบแผนพัทธสีมาวัดบวรนิเวศฯ.....	55
16. แผนที่เก่าวัดบรมนิวาสฯ ประมาณ ปี พ.ศ. 2464.....	64
17. แผนที่เก่าวัดบรมนิวาสฯ ประมาณ ปี พ.ศ. 2440	64
18. ผังบริเวณพระอาราม	66
19. แสดงผังอาคารวัดบรมนิวาสฯ	67
20. แผนที่เก่าวัดโสมนัสวิหาร ประมาณ ปี พ.ศ. 2464	77
21. แผนที่เก่าวัดโสมนัสวิหาร ประมาณ ปีพ.ศ.2440.....	77
22. ผังวัดโสมนัสวิหารฯ	79
23. แสดงอาคารต่างๆในพระอาราม	80
24. แผนที่เก่าวัดปทุมวนารามฯ ราวปี พ.ศ.2464	109
25. แผนที่เก่าวัดปทุมวนารามฯ ราวปี พ.ศ. 2440	109
26. ผังสันนิษฐานวัดปทุมวนาราม	111
27. แสดงพระอาราม.....	112
28. แผนที่เก่าวัดราชประดิษฐ์ฯ ราวปี พ.ศ.2464	120
29. แผนที่เก่าวัดราชประดิษฐ์ฯ ราวปี พ.ศ. 2450	120
30. ผังสันนิษฐานวัดราชประดิษฐ์	122
31. แสดงพระอาราม	123
32. แสดงอาคารในวัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม ปี พ.ศ. 2450	138

แผนผังที่

33.	แสดงพระอาราม วัดยุคันธราวาส	145
34.	วัดมกุฏกษัตริยารามฯ ปี พ.ศ. 2464	147
35.	วัดมกุฏกษัตริยารามฯ ปี พ.ศ. 2440	147
36.	ผังแสดงที่ดินรอบวัดมกุฏกษัตริยาราม และวัดโสมนัสวิหาร	148
37.	ผังวัดมกุฏกษัตริยารามฯ	149
38.	ผังวัดมกุฏกษัตริยารามฯ สํารวจปี พ.ศ. 2411	150
39.	แสดงพระอาราม มาตราส่วน 1 : 1.000	151
40.	พระราชวัง พระนครคีรี และวัดมหาสมณาราม ปี พ. ศ. 2457.....	168
41.	ผังบริเวณพระอาราม	169
42.	อาคารสำคัญในเขตพุทธาวาส	170
43.	แสดงพระนารายณ์ราชนิเวศน์และวัดกวิศรารามฯ ปี พ. ศ. 2457	178
44.	แสดงบริเวณพระอาราม มาตราส่วน 1 : 1000	180
45.	อาคารสำคัญในเขตพุทธาวาส	181
46.	พระอาราม เมื่อพ.ศ. 2457	183
47.	พระราชวังจันทร์เกษม และวัดเสนาสนาราม ฯ.....	191
48.	ผังบริเวณพระอาราม	193
49.	ผังอาคารในเขตพุทธาวาส	194
50.	สันนิษฐาน อาคารเดิมของพระอาราม	196
51.	ส่วนพุทธาวาส วัดประดู่โรงธรรม.....	205
52.	แบบผังการผูกพัทธสีมาบางลักษณะ.....	206
53.	ผังสันนิษฐานเขตพัทธสีมา ระยะเวลาที่ 1 ,2, 3 วัดบวรนิเวศฯ	211
54.	แสดงที่ตั้งพระอารามที่ทรงสร้าง	223
55.	ผังแสดงที่ดินรอบวัดมกุฏกษัตริยาราม และวัดโสมนัสวิหาร	224
56.	ผังแสดงเขตวัดราชนัสดารามวรวิหาร และวัดเทพธิดารามฯ	226
57.	แสดงความสัมพันธ์ของผังพระอารามและแบบแผนสีมาที่ใช้ ของพระอารามที่ทรงสร้าง	227
58.	วัดมกุฏกษัตริยารามฯและวัดโสมนัสวิหาร.....	228
59.	ผังแสดงวัดมกุฏกษัตริยารามฯ , ป้อมหักกำลังดิษกร	229
60.	ผังแสดงวัดราชนัสดารามวรวิหาร วัดเทพธิดารามวรวิหาร และป้อมมหากาฬ.....	229
61.	วัดบรมนิวาสและวัดปทุมวนารามฯ.....	230
62.	ผังแสดงวัดบรมนิวาส และวัดปทุมวนาราม	230
63.	วัดราชประดิษฐ์.....	231
64.	วัดยุคันทราวาส.....	231

แผนผังที่

65.	ผังแสดงพื้นที่ล่งโทษผู้เกี่ยวข้องในระยะเขต 4 เส้นรอบวัดที่ถูกลอบรื้อชุดทำลาย	232
66.	ผังแสดงพื้นที่ล่งโทษผู้เกี่ยวข้องในระยะเขต 30 วา รอบเรือนผู้กระทำผิด	233
67.	ผังสังเขปแสดงพื้นที่เขตซึ่งฝรั่งจะเช่าซื้อได้	234
68.	แสดงการกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างเขตพุทธาวาส และเขตสังฆาวาส	239
69.	ผังวัดเทพธิดารามฯ , วัดราชนัคดารามฯ พ.ศ.2464	240
70.	คณะกฏีวัดบวรนิเวศวิหารฯ	240
71.	แสดงจำนวนประตูพระอารามต่างๆ	241
72.	แสดงกำแพงและซุ้มประตู	243
73.	ผังแสดงหมู่กุฎิสงฆ์วัดมหาธาตุ , วัดราชนัคดารามฯ ละวัดเทพธิดารามฯ	246
74.	แสดงจำนวนหมู่กุฎิภายในพระอารามต่างๆ	247
75.	แสดงตำแหน่งหมู่กุฎิเจ้าอาวาสภายในพระอารามต่างๆ	248
76.	ผังวัดมหาธาตุฯ และวัดราชาธิวาส	249
77.	ผังคติโบราณ เรื่องทิศมงคลสำหรับกุฎิเจ้าอาวาส.....	249
78.	ผังวัดบวรนิเวศวิหารและ ภาพอาคารพระปิ่นหย่า	250
79.	ผังอาคารหมู่กุฎิเจ้าอาวาส วัดต่างๆ	251
80.	เปรียบเทียบอาคารกุฎิเจ้าอาวาส	253.
81.	ผังแสดงห้องพระอุปัฏฐาก	255
82.	เปรียบเทียบหมู่กุฎิพระทั่วไป	262
83.	เปรียบเทียบกุฎิพระทั่วไป	264
84.	เปรียบเทียบห้องศิษย์พระ	266
85.	ผังแสดงตำแหน่งหอรบะรัง หอกลอง	273
86.	ผัง แสดงเว็จกุฎิ วัดมกุฎกษัตริยารามฯ	275
87.	แสดงอาคารต่างๆที่สร้างเพิ่มเติมในสมัยเจ้าอาวาสรูปแรก	278
88.	แสดงอาคารต่างๆที่สร้างเพิ่มเติมในสมัยเจ้าอาวาสรูปที่สอง	280
89.	แสดงอาคารต่างๆที่สร้างเพิ่มเติมในสมัยเจ้าอาวาสรูปที่สาม	281
90.	แสดงอาคารต่างๆที่สร้างเพิ่มเติมในสมัยเจ้าอาวาสรูปที่สี่	282
91.	แสดงอาคารต่างๆที่สร้างเพิ่มเติมในสมัยเจ้าอาวาสรูปที่ห้า	284
92.	แสดงอาคารต่างๆที่สร้างเพิ่มเติมในสมัยเจ้าอาวาสรูปที่หก และเจ็ด	285
93.	เปรียบเทียบผังวัดโสมนัสวิหาร และวัดมกุฎกษัตริยารามฯ	300
94.	เปรียบเทียบพื้นที่ว่างในพระอารามต่างๆ	301
95.	แสดงแนวคิดการกำหนดเขตสีมา วัดมกุฎกษัตริย์ฯ	303
96.	แผนแม่บท การอนุรักษ์เขตสังฆาวาส	310

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
2.1	จิตรกรรมฝาผนังวิหารวัดมกุฏกษัตริยารามฯ.....	5
2.2	พระปฐมเจดีย์ จ.นครปฐม.....	6
2.3	เจดีย์จุลประโทน จ.นครปฐม.....	6
2.4	โบสถ์มาเมืองฟ้าแดดสูงยาง จ.กาฬสินธุ์	7
2.5	พระปรางค์สามยอด.....	7
2.6	วัดพระเชตุพนฯ แรกบูรณะในรัชกาลที่ 1.....	9
2.7	วัดอรุณราชวราราม.....	10
2.8	วัดเทพธิดารามฯ และวัดราชนัดดารามฯ วัดสระเกศฯ.....	11
3.1	พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ	12
3.2	พระเจดีย์หน้าวัดราชสิทธิาราม.....	13
3.3	ภาพจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถวัดโสมนัสวิหาร	17
3.4	ภาพกระดานปักขคนนา และแผนที่ดาว	20
3.5	หม้อคลุมแบบพระมหานิกาย.....	21
3.6	หม้อแหวกแบบพระธรรมยุติกนิกาย.....	21
3.7	ภาพพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	22
4.1	ภาพถ่ายทางอากาศวัดมหาธาตุ.....	34
4.2	อาคารสำคัญในเขตพุทธาวาส.....	37
4.3	ภาพถ่ายทางอากาศเขตสังฆาวาส.....	38
4.4	สระน้ำและหอรบั้งเดิม	38
4.5	หมู่กุฏิคณะใหญ่ปัจจุบัน.....	38
4.6	กุฏิพระตำหนักสมเด็จพระสังฆราชเดิม.....	39
4.7	หมู่กุฏิคณะกุฏิ (วิปัสสนาธุระ)	39
4.8	โบสถ์มารอบพระอุโบสถ.....	40
4.9	วิหารน้อยหรือวิหารโพธิ์.....	40
4.10	ภาพถ่ายทางอากาศ วัดราชาธิวาส.....	41
4.11	ศาลาโบสถ์แพ ในปัจจุบัน.....	42
4.12	ภาพด้านหน้าพระอุโบสถ ราวรัชกาลที่ 5 ก่อนบูรณะปฏิสังขรณ์.....	44
4.13	พระเจดีย์เดิม วัดราชาธิวาส	45
4.14	หมู่กุฏิพระตำหนักตำแหน่งเดิม	45
4.15	หอรบไตรปิฎกเดิมในสระด้านหน้าเขตสังฆาวาส.....	45
4.16	แสดงอาคารต่างๆขณะบูรณะ สมัย รัชกาลที่ 5	46
4.17	พระอุโบสถขณะบูรณะในรัชกาลที่ 5 และภาพขยายซุ้มสีมา.....	47

ภาพที่		หน้า
4.18	ภาพซุ้มสีมาที่ปรากฏอีกมุมหนึ่ง	47
4.19	ภาพถ่ายทางอากาศวัดบวรนิเวศวิหาร	49
4.20	ภาพถ่ายสมัย รัชกาลที่ 5 บริเวณด้านหน้าพระอุโบสถ.....	53
4.21	ภาพถ่ายประมาณสมัย รัชกาลที่ 5 บริเวณด้านข้างพระอุโบสถ.....	53
4.22	แสดงนิมิตสีมาของพระอาราม.....	56
4.23	แสดงหมู่อาคารพระปั้นหย่า และพระตำหนักเดิม.....	57
4.24	ภาพถ่ายทางอากาศ วัดบวรนิเวศวิหาร	63
4.25	กฎิพระผู้ปกครองในคณะกฎิ.....	63
4.26	แสดงซุ้มประตูทางเข้าและสภาพภายในหมู่กฎิคณะกฎิ.....	63
4.27	แสดงบริเวณด้านหน้าวัดบรมนิวาส.....	64
4.28	หน้าเขตพุทธาวาสประมาณรัชกาลที่ 5	68
4.29	พระอุโบสถ ประมาณรัชกาลที่ 5.....	68
4.30	พระประธานในพระอุโบสถ	68
4.31	อาคารในส่วนพุทธาวาส	68
4.32	พระระเบียง และประติมากรรมรูปพระสาวกรอบพระระเบียง.....	69
4.33	ต้นพระศรีมหาโพธิ์ด้านหน้าแนวแกนทางเข้าส่วนพุทธาวาส	69
4.34	แสดงนิมิตสีมาวัดบรมนิวาส.....	71
4.35	ภาพถ่ายทางอากาศวัดบรมนิวาส	72
4.36	หมู่กฎิเจ้าอาวาสในปัจจุบัน	73
4.37	ศาลาการเปรียญ(ศาลาอุรุพงษ์).....	73
4.38	คณะกฎิในปัจจุบัน	74
4.39	อาคารในเขตสังฆาวาสส่วนที่สร้างภายหลัง	74
4.40	ป้ายและจารึกตามกฎิต่างๆ.....	75
4.41	สถาปัตยกรรมที่สำรวจพบในเขตสังฆาวาส	76
4.42	ด้านหน้าอาคารเขตพุทธาวาส วัดโสมนัสวิหาร	77
4.43	อาคารสำคัญเขตพุทธาวาสวัดโสมนัสวิหาร	81
4.44	อาคารสำคัญเขตพุทธาวาส ใน ปัจจุบัน	82
4.45	ภาพถ่ายทางอากาศ ประมาณปีพ.ศ. 2489	83
4.46	แสดงนิมิตสีมาวัดโสมนัส	84
4.47	ภาพพระวันรัต (ทับ)วัดโสมนัสวิหาร	85
4.48	อาคารกฎิเจ้าอาวาส	87
4.49	สภาพภายใน อาคารกฎิเจ้าอาวาส.....	87

ภาพที่		
4.50	กุฏิเดี่ยวในหมู่กุฏิเจ้าอาวาส วัดโสมนัสวิหาร.....	88
4.51	แสดงกุฏิแบบขวาง 2 ห้องในหมู่กุฏิเจ้าอาวาส วัดโสมนัสวิหาร	89
4.52	กุฏิหลังคาทรงปั้นหยาและบันไดขึ้นกุฏิทรงปั้นหยา	89
4.53	หอพระไตรปิฎก และ ตู้พระไตรปิฎก	91
4.54	อาคารศาลาเก็บเงินในหมู่กุฏิเจ้าอาวาส.....	92
4.55	ซุ้มประตูหมู่กุฏิเจ้าอาวาส.....	92
4.56	แสดงกำแพงภายในและ ต้นชมพูเก้าแก้ว	92
4.57	หมู่กุฏิพระทั่วไป	100
4.58	หมู่กุฏิพระทั่วไป	101
4.59	หอฉันคณะ 6 และ คณะ 4	101
4.60	ซุ้มประตูหน้าคณะ 1 ด้านนอก และซุ้มประตูหน้าคณะ 1 ด้านใน	102
4.61	ซุ้มประตูหน้าคณะ 1 และคณะ 3 ด้านนอก	102
4.62	ซุ้มประตูด้านหน้า เขตสังฆาวาส	107
4.63	ซุ้มประตูด้านหลัง เขตสังฆาวาส	107
4.64	อาคารหอระฆัง.....	107
4.65	ซุ้มประตูกันเขตสังฆาวาสด้านข้างพระอาราม	108
4.66	บ่อสงฆ์ ริมคลองรอบวัด	108
4.67	แสดงพระอุโบสถวัดปทุมวนารามฯ	109
4.68	ด้านหน้าพระอาราม	113
4.69	ด้านหน้าพระอาราม ในสมัยรัชกาลที่ 5	113
4.70	แสดงพระเจดีย์ ในสมัยรัชกาลที่ 5	113
4.71	พระเจดีย์	113
4.72	ภาพถ่ายทางอากาศ พ.ศ. 2489	113
4.73	แสดงอาคารต่างๆในเขตพุทธาวาส	114
4.74	แสดงความสัมพันธ์ แนวแกน อาคารสำคัญ และต้นพระศรีมหาโพธิ์	114
4.75	แสดงหลักนิมิตมหาสีมา	115
4.76	แสดงหลักมหาสีมาชั้นใน	115
4.77	แสดงชั้นทสีมาผ่านศิลาแนบติดกับเสาพะไลพระอุโบสถ	115
4.78	แสดงภาพจิตรกรรมฝาผนัง	118
4.79	แสดงหมู่กุฏิคณะ 2	119
4.80	แสดงอาคารอื่นที่น่าสนใจ	119
4.81	พระวิหารหลวง วัดราชประดิษฐ์	120

ภาพที่		
4.82	แสดงภาพทางอากาศ	123
4.83	แสดงอาคารสำคัญเขตพุทธาวาส	124
4.84	หลักสี่มากลางย่านแสดงที่สวดสมมุติ	126
4.85	สมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทโว)	126
4.86	ภาพถ่ายเก่าของหมู่กุฏิพระตำหนัก	128
4.87	แสดงสภาพภายใน - ภายนอกกุฏิเจ้าอาวาส	129
4.88	อาคารต่างๆในปัจจุบัน	138
4.89	แสดงหมู่กุฏิพระทั่วไป	139
4.90	แสดง อาคารอื่นในเขตสังฆาวาส	144
4.91	แสดงพระอุโบสถปัจจุบันวัดยุคันธรวาส	146
4.92	แสดงอาคารในเขตสังฆาวาส	146
4.93	บริเวณด้านหน้า เขตสังฆาวาส วัดมกุฏกษัตริยารามฯ	147
4.94	ภาพถ่ายทางอากาศ ประมาณปีพ.ศ. 2489	152
4.95	ภาพถ่ายทางอากาศ ไม่ระบุปี พ.ศ.	152
4.96	ซุ้มประตูด้านหน้าพระวิหาร	152
4.97	ด้านหน้าพระวิหารหลวง	152
4.98	ด้านหน้าพระวิหารหลวง	152
4.99	พระอุโบสถ	152
4.100	แสดงอาคารสำคัญเขต พุทธาวาส	153
4.101	แสดงสี่มามิตวัดมกุฏกษัตริยาราม	157
4.102	ภาพพระจันทร์โคจรคุณ (จันทรีสี ยิ้ม)	158
4.103	ภาพถ่ายจากทางอากาศ	160
4.104	ภาพถ่ายจากมุมสูงท้ายวัด	160
4.105	ภาพถ่ายเก่าแสดงซุ้มประตูทางเข้าหมู่กุฏิในอดีต และอาคารกุฏิบางหลัง	160
4.106	แสดงหมู่กุฏิเจ้าอาวาส	160
4.107	ภาพถ่ายจากทางอากาศ	161
4.108	แสดงหมู่กุฏิคณะหน้าด้านนอก	161
4.109	แสดงภายในอาคารหมู่กุฏิคณะ	161
4.110	หมู่กุฏิคณะท้าย	166
4.111	ภาพถ่ายจากทางอากาศ พ.ศ. 2489	166
4.112	แสดง อาคารในเขตคณนอกปัจจุบัน	167
4.113	แสดงพระอุโบสถ วัดมหาสมณาราม	168

ภาพที่		
4.114	แสดงอาคารสำคัญเขตพุทธาวาส	170
4.115	แสดงอาคารกุฎิในเขตสังฆาวาส	171
4.116	เขตชั้นทาสีมารอบพระอุโบสถ	171
4.117	แสดงหมู่กุฎิเดิมของวัด	173
4.118	แสดงอาคารอื่น ในเขตสังฆาวาส	173
4.119	แสดงพระอุโบสถ วัดกวิศราราม ฯ.....	178
4.120	พระอารามด้านกำแพงตรงข้ามพระนารายณ์ราชนิเวศน์	181
4.121	อาคารสำคัญเขตพุทธาวาส	181
4.122	แท่นศิลาแสดงชั้นทาสีมาตั้งบนแนวกำแพงแก้ว	182
4.123	หมู่กุฎิตึก	183
4.124	แสดงภายนอก- ภายในกุฎิพระราชาคณะ	184
4.125	สภาพภายนอก - ภายในกุฎิพระทั่วไปแบบที่ 1	185
4.126	สภาพภายนอก - ภายในกุฎิพระทั่วไปแบบที่ 2	186
4.127	อาคารอื่นในเขตสังฆาวาสที่	187
4.128	แสดงพระอุโบสถและ พระเจดีย์ประธาน วัดเสนาสนารามฯ	191
4.129	แสดงพระอารามประมาณรัชสมัยรัชกาลที่ 5	192
4.130	แสดงแท่นศิลา นิมิตมหาสีมา	195
4.131	แสดงแท่นสีมาประดับ	195
4.132	แสดงพระตำหนักของกรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์	195
4.133	กุฎิพระราชาคณะ	197
4.134	ภาพแสดงหมู่กุฎิพระทั่วไป	198
4.135	ภาพแสดงหมู่กุฎิพระทั่วไป (ต่อ)	199
4.136	แสดงอาคารอาคารอื่นในเขตสังฆาวาส	199
5.1	ภาพแสดงสัตตภัณฑ์ทรงสีมา.....	204
5.2	ภาพแสดงอุทกกุฎเชปสีมา.....	204
5.3	ภาพแสดงอุทกกุฎเชปสีมา	205
5.4	วัตถุ 8 ชนิด ที่ใช้เป็นนิมิตได้	206
5.5	แบบผังการผูกพัทธสีมาบางลักษณะ	206
5.6	แบบผังสีมา 2 ชั้น	207
5.7	แสดงนทีปารสีมา	207
5.8	พัทธสีมาวัดราชาธิวาสฯ.....	211
5.9	หลักศิลาวิสุงคามสีมา วัดราชประดิษฐฯ	215

ภาพที่		
5.10	หลักนิมิตสีมากกลางย่าน	215
5.11	เปรียบเทียบศิลาณิมิตพัทธสีมา	216
5.12	โบสีมาชั้นทสีมารอบอุโบสถ	218
5.13	แท่นศิลาแสดงชั้นทสีมาแบบใบ(คู่) ประจำกึ่งกลางกำแพงแก้ว.....	218
5.14	โบสีมา แสดงชั้นทสีมา วัดโสมนัสวิหาร และวัดมกุฏกษัตริยารามฯ	219
5.15	โบสีมา แสดงชั้นทสีมาวัดปทุมวนารามฯ	219
5.16	โบสีมา แสดงชั้นทสีมาวัดโสมนัสวิหารฯ และวัดปทุมวนารามฯ	219
5.17	โบสีมา วัดปทุมวนารามฯ , วัดกวิศรารามฯ , วัดเสนาสนารามฯ	220
5.18	โบสีมา วัดมหาสมณารามฯ	220
5.19	โบสีมา วัดราชประดิษฐ์ฯ (วิสูงคามสีมา)	220
5.20	โบสีมา วัดโสมนัสวิหารฯ, วัดมกุฏกษัตริยารามฯ	221
5.21	ซุ้มแสดงสีมา หอกลอง หอระฆัง วัดบรมนิวาสฯ และปราสาทมระเบียงคต	221
5.22	ซุ้มแสดงสีมา อาคารครอบมหาสีมาวัดโสมนัสวิหารฯ	221
5.23	โบสีมาวัดมหาธาตุฯ	222
5.24	โบสีมา วัดบวรนิเวศวิหาร	222
5.25	ภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องการสวดอัphan ในพระอุโบสถวัดบวรนิเวศฯ	236
5.26	แสดงที่ปริวาสกรรม (ปรก) วัดอรุณฯ	237
5.27	จิตรกรรมฝาผนังวัดปทุมฯ	238
5.28	อาคารสำหรับอยู่เฝ้าเขตพุทธาวาส วัดปทุมวนาราม (สันนิษฐาน)	242
5.29	อาคารสำหรับอยู่เฝ้าเขตพุทธาวาส วัดโสมนัสวิหาร ฯ	242
5.30	ซุ้มประตูทางเข้าพระอารามต่างๆ	245
5.31	แสดงฝาไม้กั้นห้องกุฎิเจ้าอาวาส	254
5.32	หลังคาพระที่นั่งภาณุมาศจรัญ.....	257
5.33	รูปตัวอย่างอาคารเครื่องสับ	258
5.34	รูปตัวอย่างอาคารเครื่องก่อกุฎิเจ้าอาวาสวัดโสมนัสวิหารฯ, หอพระไตรปิฎกวัดโสมนัสวิหารฯ.....	259
5.35	รูปตัวอย่างอาคารที่ใช้รูปแบบศิลปกรรมการตกแต่งแบบจีน	260
5.36	รูปตัวอย่างอาคารที่ใช้รูปแบบศิลปกรรมการตกแต่งแบบตะวันตก	261
5.37	รูปตัวอย่างอาคารเครื่องสับ กุฎิพระทั่วไป วัดราชาธิวาส.....	269
5.38	รูปตัวอย่างอาคารเครื่องสับ หอฉัน คณะ4 วัดโสมนัสวิหารฯ, หอฉันวัดเสนาสนารามฯ	269
5.39	รูปตัวอย่างอาคารเครื่องก่อกุฎิพระทั่วไป	270
5.40	รูปตัวอย่างส่วนประดับอาคารเครื่องก่อกุฎิพระทั่วไป	270
5.41	รูปตัวอย่างอาคารที่ใช้รูปแบบศิลปกรรมการตกแต่งแบบตะวันตก	271

ภาพที่		
5.42	ภาพแสดงหอระฆัง หอกลอง	274
5.43	ภาพจิตรกรรมฝาผนังด้านสกัดพระอุโบสถวัดโสมนัสวิหารฯ	276
6.1	พระราชโอรสธิดาในรัชกาลที่ 4 ที่ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาแพ	277
6.2	ภาพ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส	279
6.3	ภาพที่ระลึกนายด้านปฏิสังขรณ์วัด	279
6.4	ภาพมงกุฎยอดพระเจดีย์	279
6.5	อาคารต่างๆบริเวณลานหน้าพระอาราม	285
6.6	อาคารต่างๆบริเวณคณะหน้า	286
6.7	อาคารต่างๆบริเวณคณะกลาง	286
6.8	อาคารต่างๆบริเวณคณะท้าย	287
6.9	อาคารต่างๆบริเวณคณะนอก	287
6.10	อาคารต่างๆบริเวณคณะนอก (ต่อ)	288
6.11	อาคารต่างๆบริเวณคณะนอก (ต่อ)	289
6.12	อาคารต่างๆบริเวณท้ายพระอาราม	289
6.13	แสดงสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นในอาคารหมู่กุฏิคณะหน้า	290
6.14	แสดงสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นในอาคารหมู่กุฏิคณะหน้า (ต่อ)	291
6.15	แสดงสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นในอาคารหมู่กุฏิคณะหน้า (ต่อ)	292
6.16	แสดงสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นในอาคารหมู่กุฏิคณะกลาง	293
6.17	แสดงสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นในอาคารหมู่กุฏิคณะท้าย	294
6.18	วัสดุดั้งเดิม กุฏิคณะหน้าวัดมกุฏกษัตริยารามฯ	302
6.19	แสดงภาพกุฏิเครื่องก่อที่ต่างๆ ในสมัยรัชกาลที่ 4	302
6.20	แสดงกำแพงที่ทรวดตัวของหมู่กุฏิคณะหน้า วัดมกุฏกษัตริย์ฯ	304
6.21	แสดงการตัดแยกส่วนฐานอาคาร เพื่อเคลื่อนย้าย	305
6.22	ภาพถ่ายทางอากาศแสดงทรงหลังคาเดิมหมู่กุฏิคณะหน้า	306
6.23	แสดงตงรับแผ่นพื้นกุฏิคณะหน้ามี 2 ลักษณะ	306
6.24	แสดงการเปรียบเทียบส่วนระเบียง	307
6.25	บานหน้าต่างกุฏิในคณะหน้าและคณะท้าย	308
6.26	แสดงตัวอย่างห้องน้ำที่มีใ้ใช้อยู่ตามหมู่กุฏิดั้งเดิม	308
6.27	หุ่นจำลองแสดงสภาพเมื่อแรกสร้าง	323

สารบัญภาพลายเส้น

		หน้า
ภาพลายเส้นที่		
1.	ผังพื้นที่ 1 ตำนกเดิมวัดบวรนิเวศฯ.....	58
2.	ผังพื้นที่ 2 ตำนกเดิมวัดบวรนิเวศฯ.....	59
3.	ผังพื้นที่ 3 ตำนกเดิมวัดบวรนิเวศฯ.....	60
4.	รูปด้านทิศเหนือ ตำนกเดิมวัดบวรนิเวศฯ.....	61
5.	รูปด้านทิศตะวันตก และทิศตะวันออก ตำนกเดิมวัดบวรนิเวศฯ.....	62
6.	แสดงความสัมพันธ์ แนวแกน อาคารและต้นพระศรีมหาโพธิ์ วัดบวรนิเวศฯ	69
7.	แสดงรูปแบบซุ้มมหาสีมาชั้นนอก	84
8.	ผังพื้นที่ หมู่กุฎเจ้าอาวาสวัดโสมนัสวิหาร.....	93
9.	รูปด้านทิศตะวันออก หมู่กุฎเจ้าอาวาสวัดโสมนัสวิหาร.....	94
10.	รูปด้านทิศเหนือ หมู่กุฎเจ้าอาวาสวัดโสมนัสวิหาร.....	95
11.	รูปด้านทิศตะวันตก หมู่กุฎเจ้าอาวาสวัดโสมนัสวิหาร.....	96
12.	รูปตัดตามยาวผ่านกุฎเจ้าอาวาสวัดโสมนัสวิหาร.....	97
13.	รูปด้านอาคารกุฎเจ้าอาวาส วัดโสมนัสวิหาร.....	98
14.	รูปตัดตามขวางหมู่กุฎเจ้าอาวาสวัดโสมนัสวิหาร.....	99
15.	ผังหมู่กุฎพระทั่วไป วัดโสมนัสวิหาร.....	103
16.	รูปด้านหน้าหมู่กุฎพระทั่วไป วัดโสมนัสวิหาร.....	104
17.	รูปด้านยาว หมู่กุฎพระทั่วไป วัดโสมนัสวิหาร.....	104
18.	รูปด้านหลัง หมู่กุฎพระทั่วไป วัดโสมนัสวิหาร.....	105
19.	รูปตัดตามยาว หมู่กุฎพระทั่วไป วัดโสมนัสวิหาร.....	105
20.	รูปตัดตามขวางหมู่กุฎพระทั่วไป วัดโสมนัสวิหาร.....	106
21.	ความสัมพันธ์ แนวแกน อาคารสำคัญ เขตสังฆาวาส	124
22.	รูปแบบซุ้มวิสุคามสีมา	126
23.	ผังพื้นที่ล่างกุฎเจ้าอาวาส วัดราชประดิษฐ์ฯ.....	130
24.	ผังพื้นที่ 2 กุฎเจ้าอาวาส วัดราชประดิษฐ์ฯ.....	131
25.	ผังพื้นที่ 3 กุฎเจ้าอาวาส วัดราชประดิษฐ์ฯ	132
26.	รูปด้านทิศเหนือ กุฎเจ้าอาวาส วัดราชประดิษฐ์ฯ	133
27.	รูปด้านทิศตะวันออก กุฎเจ้าอาวาส วัดราชประดิษฐ์ฯ	134
28.	รูปด้านทิศตะวันตก กุฎเจ้าอาวาส วัดราชประดิษฐ์ฯ	134
29.	รูปด้านทิศใต้ กุฎเจ้าอาวาส วัดราชประดิษฐ์ฯ	135
30.	รูปตัดตามขวาง กุฎเจ้าอาวาส วัดราชประดิษฐ์ฯ	136
31.	รูปตัดตามยาว กุฎเจ้าอาวาส วัดราชประดิษฐ์ฯ	137
32.	ผังพื้นที่ล่างหมู่กุฎพระทั่วไป วัดราชประดิษฐ์ฯ.....	140

ภาพลายเส้นที่

33.	ผังพื้นที่บนหมู่กุฏิพระทั่วไป วัดราชประดิษฐ์ฯ	141
34.	รูปด้านข้างหมู่กุฏิพระทั่วไป วัดราชประดิษฐ์ฯ	142
35.	รูปด้านข้างหมู่กุฏิพระทั่วไป วัดราชประดิษฐ์ฯ	142
36.	รูปตัดตามยาว หมู่กุฏิพระทั่วไปวัดราชประดิษฐ์ฯ	143
37.	ผังหมู่กุฏิพระทั่วไป วัดมกุฏกษัตริยารามฯ.....	162
38.	รูปด้านหน้าหมู่กุฏิพระทั่วไป วัดมกุฏกษัตริยารามฯ.....	163
39.	รูปด้านยาว หมู่กุฏิพระทั่วไป วัดมกุฏกษัตริยารามฯ.....	163
40.	รูปตัดตามขวาง หมู่กุฏิพระทั่วไป วัดมกุฏกษัตริยารามฯ.....	164
41.	รูปตัดตามยาว หมู่กุฏิพระทั่วไป วัดมกุฏกษัตริยารามฯ.....	164
42.	ผังหมู่กุฏิเจ้าอาวาสวัดมหาสมณารามฯ	174
43.	รูปด้านหน้าหมู่กุฏิเจ้าอาวาส วัดมหาสมณารามฯ	175
44.	รูปด้านข้าง หมู่กุฏิเจ้าอาวาส วัดมหาสมณารามฯ	175
45.	รูปด้านหอสวดมนต์ วัดมหาสมณารามฯ	176
46.	รูปด้านหลังหมู่กุฏิเจ้าอาวาส วัดมหาสมณารามฯ	176
47.	รูปตัดตามยาว หมู่กุฏิเจ้าอาวาส วัดมหาสมณารามฯ	177
48.	ผังหมู่กุฏิวัดกวีศรารามฯ.....	188
49.	รูปด้านหน้าหมู่กุฏิวัดกวีศรารามฯ.....	189
50.	รูปด้านข้างหมู่กุฏิวัดกวีศรารามฯ.....	189
51.	รูปตัดตามยาวหมู่กุฏิวัดกวีศรารามฯ.....	190
52.	รูปตัดตามขวางหมู่กุฏิวัดกวีศรารามฯ.....	190
53.	ผังหมู่กุฏิวัดเสนาสนารามฯ.....	200
54.	รูปด้านทิศใต้ หมู่กุฏิวัดเสนาสนารามฯ.....	201
55.	รูปด้านทิศตะวันออก หมู่กุฏิวัดเสนาสนารามฯ.....	201
56.	รูปตัดตามขวาง หมู่กุฏิวัดเสนาสนารามฯ	202
57.	รูปตัดตามยาว หมู่กุฏิวัดเสนาสนารามฯ	202
58.	แสดงเขตวิสุงคามสีมาพระอารามต่างๆ	210
59.	แสดงเขตพัทธสีมาพระอารามต่างๆ.....	213
60.	แสดงการผังศิลาเนรมิตพัทธสีมา และหลักเขตวิสุงคามสีมา วัดเบญจมบพิตรฯ	217
61.	เปรียบเทียบรูปด้านกุฏิเจ้าอาวาส	256
62.	เปรียบเทียบรูปด้านแสดงกุฏิพระทั่วไป	267
63.	เปรียบเทียบการยกชั้นอาคาร กุฏิพระทั่วไปวัดโสมนัสวิหารและวัดมกุฏกษัตริยารามฯ	300

ภาพลายเส้นที่

64.	ผังชั้นล่างหมู่กุฏิพระทั่วไป วัดมกุฏกษัตริยารามฯ.....	311
65.	ผังชั้นบน หมู่กุฏิพระทั่วไป วัดมกุฏกษัตริยารามฯ.....	312
66.	รูปด้านหน้า หมู่กุฏิพระทั่วไป วัดมกุฏกษัตริยารามฯ.....	313
67.	รูปด้านยาว หมู่กุฏิพระทั่วไป วัดมกุฏกษัตริยารามฯ.....	313
68.	รูปตัดตามขวาง หมู่กุฏิพระทั่วไป วัดมกุฏกษัตริยารามฯ.....	314
69.	รูปตัดตามยาว หมู่กุฏิพระทั่วไป วัดมกุฏกษัตริยารามฯ.....	314
70.	รูปตัดตามขวาง แสดงห้องน้ำพระสงฆ์สามเณร ที่เสนอก่อสร้าง	315
71.	รูปตัดตามยาว แสดงห้องน้ำพระสงฆ์สามเณร ที่เสนอก่อสร้าง	315
72.	ผังพื้นหมู่กุฏิเจ้าอาวาส วัดมกุฏกษัตริยารามฯ แบบเสนอนุรักษ์	316
73.	รูปด้านทิศตะวันออก หมู่กุฏิเจ้าอาวาส วัดมกุฏกษัตริยารามฯ.....	317
74.	รูปด้านทิศเหนือ หมู่กุฏิเจ้าอาวาส วัดมกุฏกษัตริยารามฯ.....	318
75.	รูปด้านทิศตะวันตก หมู่กุฏิเจ้าอาวาส วัดมกุฏกษัตริยารามฯ.....	319
76.	รูปตัดตามขวาง หมู่กุฏิเจ้าอาวาส วัดมกุฏกษัตริยารามฯ.....	320
77.	รูปตัดตามยาว หมู่กุฏิเจ้าอาวาส วัดมกุฏกษัตริยารามฯ.....	321
78.	แบบร่างแสดงแนวทางการออกแบบห้องน้ำศิษย์พระในบริเวณเขตสังฆาวาส.....	322